

Sztálin 1944. december 16-i határozatának végrehajtása a Kárpát-medencében

BOGNÁR Zalán

Implementing Stalin's command No. 0060 (16 of December 1944) in the Carpathian Basin

Immár talán köztudomású, hogy a Vörös Hadsereg, illetve a szovjet fegyveres szervek az általuk elfoglalt Kelet–Közép- és Délkelet-Európából több százezer ártatlan polgári lakost hurcoltak el szovjetunióbeli kényszermunkára. Az már sokkal kevésbé közismert, hogy az elhurcolt polgári lakosok kétféle fogoly státuszba, és ezzel együtt kétféle lágertípusba kerültek: hadifogoly- és internáló táborokba. Ez utóbbi esetben az elhurcolások már a női lakosságra is kiterjedtek. Az internáltakat – korabeli kifejezéssel deportáltakat – külön gyűjtőtáborokon keresztül, külön szerelvényekkel szállították a Szovjetunióba, ahol továbbra is a hadifoglyoktól elkülönítve, internálótáborokban lettek elhelyezve. Őket majd csak a hazahozatalukkor keverték össze a hadifoglyokkal, és ugyanazokkal a szerelvényekkel érkeztek haza, mint „hadifoglyok”. A szovjetek által megszállt Magyarországon hivatalosan őket is csak, hadifoglyokként kezelték, s róluk is csak a hadifogoly-ügy keretében lehetett szólni.

Sztálin már 1943 novemberében, a teheráni konferencián kijelentette a szövetségeseknek, hogy néhány évig mintegy 4 millió német munkáját szándékozik felhasználni az újjáépítési munkálatokban, ami ellen az angolszász hatalmak nem emeltek kifogást. Az elfoglalt országokból történő tömeges munkaerő beszerzésre az egykori külügyi népbiztos, Litvinov vezetésével 1944 júliusában elkészült terv 5 millió fogoly (katona és civil) tízéves kényszermunkáját irányozta elő, amely 35-45 milliárd dollár nyereséget termelne a szovjet népgazdaságnak. Sztálin az angolszász hatalmak érdektelen viszonyulásán felbátorodva 1944 novemberében parancsot adott a Belügyi Népbiztosnak, Lavrentyij Berijának a „munkaerő-beszerzés” előkészítésére, aki a 2., 3. és a 4. Ukrán Front által elfoglalt területeken élő német nemzetiségű személyek számbavételére három – az NKVD, az NKGB (Állambiztonsági Népbiztosság) és a SZMERS (szovjet katonai hírszerzés) operatív tisztjeiből álló – csoportot vezényelt. Az akció irányítását Arkagyij Apollonov vezérezredesre, Berija helyettesére és Ivan Gorbatyjuk vezérőrnagyra, a front mögöttes területét biztosító NKVD Karhatalmi Főparancsnokságának a parancsnokára bízta. Utóbbinak már volt gyakorlata népcsoportok (csecsenek, ingusok, karacsajok) tömeges deportálásában. Az eredményről Berija december 15-én tette le jelentését Sztálinnak, amely szerint a kijelölt területen összesen 551 049 16-50 éves korú német nemzetiségűt vettek számba.

Sikló város község Katonai parancsnoka
3 számú

PARANCSA

1944. december 26. 1 hadrakelt hadsereg

PARANCS: a német származású munkaképes személyeknek a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkára való mozgósításáról.

A hadrakelt hadsereg 1944. december 22-i, a közvetlen mögöttesterületen végzendő közmunkák megszervezéséről és elvégzéséről szóló, 0060 számú parancsa értelmében elrendelem az összes német származású munkaképes személyek mozgósítását.

1. Minden német származású munkaképes személy mozgósítandó és jelentkezni tartozik: férfiak 17-től 45, nők 18-tól 30 éves korig.
2. A mozgósítottak gyülekező helye *ona: parancsnok a Sikló városban* községben van.

Az összes mozgósítottak 1944. december 26-án, 12 órakor a gyülekező helyen kötelesek megjelenni.

3. A mozgósítottak vigyenek magukkal: meleg felső ruhát, 2 pár hordható állapotban levő lábbelit, 3 rend fehérneműt, ágyneműt és takarót, evődényt és 15 napi élelmet. Az egész össz súlya ne haladja meg a 200 kg.-ot fejenként.
4. A helyi polgári hatóságok kötelesek biztosítani azt, hogy minden egyes mozgósítandó személy a kifizőt időben pontosan megjelenjen a gyülekező helyen.
5. Mindazok, akik kivonják magukat a mozgósítás alól, a háborús törvények szerint felelőségre vonatnak – Hadbírószág fog felettük itélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik és bűntársaik.

Kapitán Szepakenna
a város község parancsnoka

A 0060 számú parancsnak a lakosság számára előre nyomtatott változata, hirdetményen

Másnap Sztálin, mint az Állami Védelmi Bizottság (ÁVB) elnöke a 7161.sz határozatával elrendelte, hogy 1944 decemberében és 1945 januárjában „a Szovjetunióba történő munkára irányítás céljából mozgósítani és internálni kell Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia Vörös Hadsereg által felszabadított területén tartózkodó valamennyi munkaképes német 17 és 45 év közötti férfit és a 18 és 30 év közötti nőt.” A deportálás irányítását az NKVD-re bízta. A parancs előírta, hogy „engedélyezni kell az elszállítandó németek számára, hogy magukkal vihessenek meleg ruházatot, tartalék fehérneműt, ágyneműt, edényeket személyes használatra és élelmiszert, összesen 200 kg súlyig fejenként” és „valamennyi németet a Donyeci-szénmedence szénbányászatának és a Dél vas-kohászatának helyreállítási munkálataira kell irányítani.” A németeknek a munkaterületre való kiszállítását 1945. február 15-ig be kellett fejezni. Az NKVD-s vezetők Apollonov vezetésével részletes intézkedési tervet dolgoztak ki németek „mozgósítására”. Az elhurcolások azonban, tovább tartottak és nagyobb területre terjedtek ki a tervezettnél, ráadásul a határozatban megjelölt célállomásokon kívül az Urálba és a Kaukázusba is szállították a „mozgósítottakat”.

Kiszállítás a Szovjetunióba. Korabeli felvétel másolata

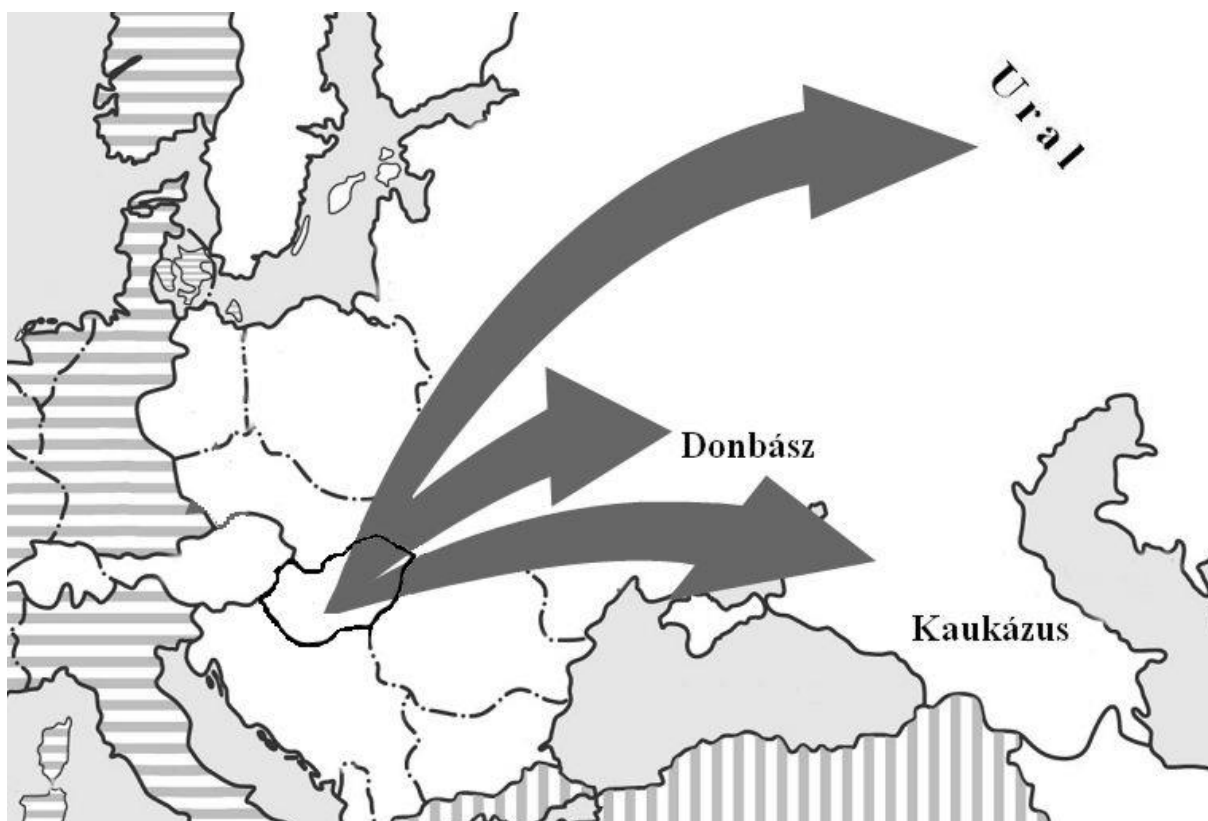
A december 16-i határozat végrehajtási utasításaként hozta meg a 2. és a 3. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. december 22-én a hírhedtté vált 0060-as számú (Szigorúan titkos!) parancsát. Az elhurcolásokat a szovjetek által megszállt legnyugatibb területen, a Dél-Dunántúlon kezdték, a tervezettnél 5 nappal hamarabb. Így a Kárpát-medence területén a „németek mozgósítása” 1944. december 22-től január 31-ig tartott, 3 hullámban és több mint 25 területi operációs központtal, a központokban felállított gyűjtőtáborok közbeiktatásával.

A parancs a városok katonai parancsnokságának 3. számú parancsaként, falragaszokon jelent meg, míg a falvakban a kisbírók dobolták ki, amely szerint „az összes német származású munkaképes személyek” – férfiak 17–45, nők 18–30 éves kor között – kötelesek voltak jelentkezni „a közvetlen mögöttes területen végzendő közmunkára” a kijelölt helyen és időpontban. A végrehajtási parancsban tehát a központi határozatban szereplő „német” szó értelmezését is megadják, amely szerint a „német származásúaknak” kell kényszermunkára menniük. Azaz, nem az elkövetett bűnök és nem is a választott saját identitás, vagy anyanyelv volt az alapja a kényszermunkára hurcolásnak, hanem a

demokratikus világ, sőt a Szovjetunió által is – legalábbis szavakban – elítélt a náci Németország által is alkalmazott „faji” alapú megkülönböztetés. A „faji” alapú megkülönböztetés kritériumait ugyanakkor nem határozták meg központilag, így az összegyűjtést végrehajtó parancsnokok tág teret kaptak a német származás meghatározására.

Minderről így ír Révai József, a kommunista párt egyik vezetője az akkor még Moszkvában lévő Rákossinak:

„A munkabíró német lakosság elszállítására vonatkozó akció, sajnos, nem járt azzal a hatással, amivel kellett volna járnia. Ugyanis a végrehajtásban megint olyan szerencsétlen peregibek [= túlhajtások] voltak, hogy az eredmény: pánik a magyarok közt is, még a tisztességes, hozzánk közel álló elemek is (mint pl. Sántha alelnök, sőt maga Erdei is) [Sánta Kálmán az Ideiglenes Nemzetgyűlés alelnöke, Erdei Ferenc az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere – B. Z.] megvadtak, arról beszélnek, hogy ez ugyanaz, mint amit Hitler csinált a zsidókkal stb. Az történt ugyanis, hogy a parancsnokságok a legtöbb helyen úgy hajtották végre a dolgot, hogy a családnevekből indultak ki és fix kontingensekből. Ha nem volt elég német, vettek magyarokat. Vettek olyanokat, akik egy szót sem tudnak németül, bebizonyítottan antifasiszták, ütek, internálva voltak, mindegy: vitték őket. Előfordult, hogy kommunista párttitkárokat, vezetőségi tagokat, sőt nemzetgyűlési képviselőket vittek, azért mert német nevűek, sőt vittek tiszta magyar nevűeket is. Szóval, kissé sok volt az ilyen akcióknál természetesen elkerülhetetlen helyi túlkapas.”

Célállomások a Szovjetunióban

A parancs 5. pontjában megfenyegették az érintet korosztályú „németeket” és családtagjaikat arra az esetre, ha nem tennének eleget a felhívásnak: *„Hadbíróság fog felettük ítélni. Ugyancsak szigorú megtorlásban részesülnek családtagjaik, bűntársaik.”* Sokan, bár elmenekülhetek volna az elhurcolás elől, de mivel féltették szeretteiket, ezért inkább vállalták a szenvedéseket. Ráadásul a parancsban is tudatos megtévesztés, hazugság volt, hiszen nem a frontvonal közvetlen mögöttes területére, hanem a szovjetunióbeli kényszermunkára gyűjtötték őket. A „köz munkára” rendelték listáját a településekre kivonult NKVD-s osztagok parancsnokainak utasítására, többnyire a helyi közigazgatás emberei állították össze. Ugyanakkor a listák készítésének szempontjai nem voltak egységesek, hanem a helyi parancsnoktól, illetve az adott területre vonatkozó tervszámok és a „mozgósítottak” számának az

egymáshoz való viszonyától függtek. Ha a tervszámokhoz képest többen jelentek meg, akkor nagyobb lehetőséget adtak a szovjetek a mentesítésekre, ha viszont kevesebben, akkor még a parancs szerinti korhatárokat is kibővítették, akár 16-65 éves korig. A települések magyar vezetői megpróbálták minél több embert mentesíteni, de a végső döntés természetesen az NKVD-s parancsnokok kezében volt. Ezért többször is előfordult, hogy egy-egy sikeres mentesítési akció után, másodszer, sőt volt, ahol harmadszor is összeszedtek embereket a „mozgósítási” parancs ürügyén, hogy a központilag tervezett létszámot produkálni tudják. A listákon szereplők összegyűjtését legtöbbször az éppen csak megalkult, s a szovjetek bizalmát élvező egykori partizánokból, szláv nemzetiségűekből, román „gárdistákból” vagy többnyire baloldaliakból álló rendfenntartók, az ún. policok végezték. S, hogy ekkoriban mennyire nem számított a trianoni határ, jól jelzi, hogy a határ magyarországi oldaláról is vittek „németeket” a szabadkai, vagy a nagykárolyi gyűjtőtáborba. Sőt még a Zemplén megyei Hercegkútról sem a közeli szerencsi, hanem az onnan 120 km-re levő, romániai szaniszlói táborba vitték az elhurcoltakat.

Mindennapi viselet a kényszermunkán. Korabeli műtermi felvétel másolata

A szovjet szervek nemcsak az éppen felálló magyar kormányt, de magyar kommunista vezetőket sem értesítették az akcióról. Ahogy Révai – részben már idézett – levelében írja: „mindenki sérelmezi, vagy kimondva, vagy titokban, hogy az oroszok ezt a kormány tudta nélkül, előzetes megállapodás nélkül csinálták. (Mezdu námi [= magunk között mondva] még mi se tudtunk róla előre.)”

A kormány és a magyarországi kommunisták kérésére és megnyugtatóására a szovjetek – legalábbis papíron – beleegyeztek abba, hogy a magyar kormány 10 tanácsadó megbízottat küldjön a deportálásokat végző NKVD parancsnokságokhoz, hogy mentesítsék az igénybevétel alól a nem német nemzetiségűeket, amelyről a belügyminiszter 1945. január 5-i rendelete intézkedett. A kormány mentesítő kísérlete azonban szinte semmilyen hatással nem volt a deportálásokra, sőt előfordult, hogy az NKVD-s parancsnok még a mentesítést megkísérlőket – mint akadémikusokat – is elhurcoltatta. A „mozgósítottakat” először a gyűjtőhelyekre, majd a gyűjtőtáborokba hajtották, ahol egy-két hetet töltöttek el (létszámellenőrzés, felülvizsgálat, mentesítések, az újabb csoportok bevétele stb.), s már szállították is tovább őket vasúti szerelvényeken, vagonként 35-45 fővel. A Kárpát-medencéből több mint 100 ezer főt hurcoltak el németként szovjetunióbeli kényszermunkára.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Hadtörténelmi Levéltár (a kutatások idején, 2005-től a Magyar Országos Levéltárban), Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának az iratai – 1945
Magyar Országos Levéltár (MNL OL), XIX-B-1-n, Belügyminisztérium, Erdei Ferenc iratai

BIBLIOGRÁFIA

- BOROS Ernő: „Volt minékünk jó éltünk, van most nekünk jaj” 1945–1949. A szatmári svábok deportálástörténete I–II., Csíkszereda, 2005
„Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robot”-ra a sztálini lágerekbe 1944/45–1955. Szerk.: BOGNÁR Zalán). Pécs, 2009 (magyar–német–angol nyelvű)
FÜZES Miklós: Modern rabszolgaság. „Malenkij robot”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában. Budapest, 1990
Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október–1948. június. Dokumentumok. Szerk.: VIDA István. Budapest, 2005
Magyarországi németek elhurcolása 1944/45. A kollektív büntetés első állomása (Dokumentumkötet). Szerk.: ZIELBAUER György. Budapest, 1990 (magyar–német nyelvű)
Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944-1948. Szerk.: IZSÁK Lajos–KUN Miklós) Budapest, 1994
VARGA Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében. Budapest, 2009

GULÁGKUTATÓK
NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA
NEMZETKÖZI KONFERENCIÁJA
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MAB SZÉKHÁZ, MISKOLC, ERZSÉBET TÉR 1.
2012. ÁPRILIS 11. SZERDA 9.00-18.00